

ET LANDSKAP I ENDRING

Av
Wenche Dramstad,
Skog og landskap

Landskapsendring – regel eller unntak

At jordbrukslandskapet i Norge forandrer seg er ikke noe nytt fenomen. Faktum er at dette nærmest har vært en kontinuerlig prosess med ulike faser opp gjennom historien. I enkelte perioder, som for eksempel i årene først på 1900-tallet med stor arbeidsledighet, høy utvandring, og et sterkt politisk fokus på nasjonens potensiale for sjølberging, ble jordbruket mange steder sett på som et virkemiddel for å beholde unge mennesker på bygdene samt å gi dem meningsfullt arbeid. Utfordringen var å gi dem jord å dyrke, så i denne perioden ble det igangsatt og gjennomført omfattende bureising og nydyrkingsprosjekter over hele landet, med statlige tilskudd. Noen tiår senere var fokus rettet mot effektivisering og intensivering av jordbruksproduksjonen. Dette resulterte blant annet i en omfattende bakkeplanering og bekkelukking særlig i områder egnet for korndyrking. Det var viktig at jordene var

store og flate og ikke små og oppbrutte av åpne grøfter, åkerreiner og bekker. De skulle nemlig være egnet for drift med store maskiner, ettersom traktoren nå hadde erstattet hesten i norsk jordbruk. Også disse landskapsendringene foregikk i stor grad med statsstøtte.

Det disse eksemplene er ment å illustrere er at endring er heller regelen enn unntaket i jordbrukslandskapet. Noe som varierer er imidlertid drivkreftene bak endringene. Endringer i produksjonsmetoder, eller produksjoner, får ofte konsekvenser for landskapet. Økonomiske drivkrefter er naturligvis viktige, men det kan også være sosiale forhold eller politiske drivkrefter eller demografi som virker. Særlig i Sør-Europa forventer man for eksempel endringer i jordbruket knyttet til det forhold at den delen av befolkningen som driver jordbruk blir stadig eldre. For eksempel er hele 52 % av bøn-

Tegnforklaring

 beitemark	 fjell i dagen	 lauvskog	 bebyggelse areal
 kulturreng	 kulturpreget villeng	 blandingskog	 elver og bekker
 åker	 hogstflater	 barskog	

Figur 1. Flate 2171 illustrerer forenkling av jordbrukslandskapet gjennom fjerning av åkerkanter. Kornåker (de lyse gule områder) foreligger nå som store enheter og mange småbiotoper har blitt borte, enten dyrket opp eller erstattet av skog (lysgrønt er løvskog, mørkgrønt er barskog)

dene i Portugal nå over 55 år (Vidal 2001). Andelen av befolkningen som arbeider i jordbruket er også synkende, og i Norge ser vi at antallet gårdsbruk i drift synker år for år. I 1979 var det flere enn 120 000 bruk i drift i Norge, mens tallet for 2005 var cirka 53 000. Til tross for dette viser imidlertid statistikken kun en svært liten nedgang i jordbruksarealet (SSB 2006). Det synes derfor som om mesteparten av jordbruksarealene fremdeles drives, men av færre bønder. Når det gjelder bruken av utmarksressursene kan man for eksempel merke seg at antallet aktive setre i 2004 var sunket til 2200, sammenlignet med 26 400 i 1939.

Bekymring og endring

En forutsetning for å kunne forvalte en ressurs er at man vet hva den er og hvor den er. I senere tid har spesielt en type endring i jordbrukslandskapet, nemlig gjengroing av tidligere åpne arealer, fått relativt mye oppmerksomhet i media. En undersøkelse gjennomført av Synovate MMI i 2005 viser dessuten at en stor andel av befolkningen er opptatt av disse endringene. På direkte spørsmål om hvor bekymret de var for gjengroingen av kulturlandskapet svarte hele 19 % at de var meget bekymret, 26 % oppga å være ganske bekymret mens 36 % var litt bekymret. Bare 17 % svarte at de ikke var bekymret for gjengroing. Andelen av de meget bekymrede var også steget med 3 % fra undersøkelsen 2 år tidligere da det samme spørsmålet ble stilt.

En annen type endring som også har fått en del oppmerksomhet er knyttet til jordvern. Vi har en svært begrenset andel jordbruksareal her i landet, bare ca. 3 % av arealet vårt er dyrket mark, og på bakgrunn av dette har det vært uttrykt en del bekymring rundt at jordbruksarealer bygges ned. Det er derfor nå vedtatt et politisk mål som sier at andelen jordbruksareal som bygges ned skal halveres innen 2010.

Det er også vedtatt andre politiske mål om kulturlandskap. Blant annet heter det i Stortingsproposisjon nr. 1 (2004–2005) at «Spesielt verdifulle kulturlandskap skal være dokumenterte og ha fått ein særskild forvaltning innan 2010.» Og videre at «Ein må skjøtta område som gror igjen med skog både med tanke på næringsbruk og rekreasjonsverdi.» Også de enkelte fylkene har formulert mål for endringer i jordbrukslandskapet, gjennom etableringen av de Regionale miljøprogrammene (RMP). Dette er mål for tilskuddsordningene i jordbruket som siden 2005 forvaltes etter fylkesvise systemer, og en

gjennomgang av disse viser med all mulig tydelighet at gjengroing er noe som opptar forvaltningen i store deler av landet. Alle fylker har tiltak innen regionale miljøprogram rettet mot å begrense gjengroingen av jordbrukslandskapet, og det synes som om virkemiddelet generelt er å stimulere til økt beiting (SLF 2006).

For å følge med på i hvilken grad man når disse og andre målsetninger knyttet til tilstand og endringer i jordbrukslandskapet i Norge ble det i 1998 igangsatt et overvåkingsprogram som fokuserer på jordbruksarealene. Programmet fikk navnet «Tilstands- overvåking og resultatkontroll i jordbrukets kulturlandskap» – til vanlig forkortet til «3Q-programmet» eller bare 3Q, som drives av Skog og landskap. 3Q tar utgangspunkt i dagens aktive jordbruk, med fokus på gården, innmarksarealene og landskapet omkring disse. Programmet er en utvalgsundersøkelse som bruker flybilder i kombinasjon med et begrenset feltarbeid for å følge med på endringer på til sammen ca. 1400 1km² store flater spredt over jordbruksarealene i hele landet. Programmet har fire hovedtema; arealstruktur, biologisk mangfold, kulturminner og –miljøer og tilgjengelighet, og rapporterer tilstand og endring på regionalt nivå ved bruk av indikatorer. Eksempler på indikatorer som brukes er gjennomsnittlig teigstørrelse, form på jordbruksarealer og lengde bekker og veier av ulik type på flatene.

Overvåking av endringer

3Q-programmet ble altså igangsatt i 1998, og etter som programmet har et femårig omdrev brukte det de første fem årene på å dekke Norge en gang. I 2003 startet vi på nytt omdrev, med ny flyfotografering av overvåkingsflatene i de fylkene som ble først registrert, nemlig Østfold, Vestfold og Oslo/Akershus.

Beiteravine på Brekke 1970. Foto: A.B. Haaje

Beiteravine på Brekke 2004. Foto: O. Puschmann

Et redusert beitetrykk kan ha stor betydning for hvordan et beite fremstår i landskapet.

Slåtteeng i Buskerud 1973. Foto: O. Puschmann

Tidligere slåtteeng i Buskerud 2002. Foto: O. Puschmann

Enkelte steder kan gjengroing ha stor betydning for eksempel for det biologiske mangfoldet

Et forhold som kommer frem ved disse endringsanalysene er at det selv i disse sentralt beliggende fylkene skjer en nedlegging av jordbruksareal. Generelt ser vi at det i løpet av de fem årene fra første til andre omdrev skjer en netto nedgang i jordbruksareal på ca. 2–3 %. Da er det tatt med i beregningene at det også kommer noe nytt jordbruksareal til i løpet av denne perioden. I første omgang kan det synes som om jordbruksarealet som går ut av drift i all hovedsak (nesten tre firedeleler) går over til den arealtypen som 3Q-programmet kaller «villeng». Dette er en arealtype som er tatt ut av bruk, og det er typisk også det første stadiet i en gjengroingsprosess. Størstedelen av den siste fjerdedelen av arealet som går fra å være jordbruksareal til andre areal typer bygges ned.

I tolkingen av disse resultatene er det viktig å huske at 3Q baserer sine resultater på et øyeblikksbilde av situasjonen. Det betyr at det er mulig at en stor del av disse villeng-arealene også skal bygges på, men at dette arbeidet ikke er startet enda. Det kan også hende at deler av dem vil tilbakeføres som jordbruksareal. Typisk ser man for eksempel i forbin-

delse med større veiprosjekter gjennom jordbruksområder at store arealer blir berørt og tas ut av produksjon, og ofte kan disse ha villeng-preg gjennom lengre tid. Når prosjektet er avsluttet og veien er ferdig, vil noe av arealet være bygget ned, mens en annen del vil være tilbakeført som jordbruksareal. Hvor stor andel av villeng-arealene som bygges ned – i forhold til andelen som er i gjengroing – vil vi imidlertid i 3Q ikke kunne si noe om før ved tredje omdrev når vi kommer tilbake til de samme arealene igjen. Resultatene viser imidlertid at en del av arealene også får en økt buskdekning, og det kan være nærliggende å tro at i hvert fall disse er ute av bruk og i ferd med å gro igjen. Samtidig er det en tendens til en økende buskdekning på arealer registrert som beitemark.

Er gjengroing et problem?

Det er et faktum at det er en del tidligere åpne arealer her i landet som nå ikke brukes på samme måte – eller med samme intensitet – som tidligere, og som derfor gror igjen. En rekke steder er dette

antagelig uproblematisk, og noen steder kan det kanskje være en ønsket utvikling. Samtidig er det steder, for eksempel beite- og slåttenger med lang kontinuitet og svært høyt artsmangfold, der effektene av denne type endring er svært negative. Arter som er tilpasset menneskelig høsting og bruk gjennom lang tid mister sine leveområder og er i tilbakegang. Andre steder kan det være hensyn til reiselivsnæring eller lokalt friluftsliv og rekreasjonsmuligheter som gjør at man ønsker å holde utvalgte arealer åpne.

Det som blir spesielt viktig i denne sammenheng er derved å identifisere hvor de åpne arealene utgjør en spesiell ressurs som man ønsker å ta vare på. Først da kan man prioritere eventuelle tiltak, slik at man får mest mulig igjen for innsatsen. Foreløpig er det nok slik at vi reagerer på endringene etter at de

allerede er skjedd, vi er bare i liten grad føre var. Med andre ord så blir vi oftest først oppmerksomme på eventuelle negative konsekvenser av gjengroingen etter at de er et faktum. Men når gjengroingen allerede er kommet godt i gang så bør kanskje den vegetasjonen man ønsker å fjerne også først og fremst tenkes på som en ressurs man kan utnytte.

REFERANSER

- Vidal, C. 2001. Thirty years of agriculture in Europe: Changes in agricultural employment. *Statistics in Focus*. Theme 5–14/2001. Eurostat.
- SLF 2006. Miljøvirkemidler i landbruket. Rapport nr. 6–2006. Statens landbruksforvaltning.
- SSB 2006. Temaside jordbruk. <http://www.ssb.no/emner/10/04/10/jordbruk/>